

О СЕЉАЧКОМ ПРИВРЕДНОМ МЕНТАЛИТЕТУ

Питања у вези са сељачким привредним менталитетом која ћемо размотрити у овом чланку јесу: 1) Сточари, ратари; 2) Расипништво; 3) Непрецизност у раду; 4) Потрошачка организација пољопривреде и сељачки привредни менталитет; 5) Прелажење на тржишну пољопривреду и промене у сељачком привредном менталитету; 6) Сељак је друкчији у производњи него у потрошњи; 7) Сељачки привредни конзерватизам.

1. — *Сточари, ратари.* — Не може се рећи за усељенике, који су били више сточари, или за усељенике, који су били више ратари, да су, једни или други, динамичнији или конзервативнији. Али када су под истим условима, ратари боље и брже развијају ратарску привреду него сточарску, а сточари сточарску привреду него ратарску. Разуме се да развијање у правцу свога привредног менталитета, израђеног у матичној земљи, није једина тежња, али је несумњиво тежња. Тежи се, и то задуго, да се континуитет развијања одржава у постављеним линијама. Ово је највише због тога што су се у исту област усељавали људи сви из једне исте матичне области, са истом привредом. Ти су усељеници, према ондашњој својој пољопривреди, и бирали земљиште на које ће се населити, и постављали распоред привредних површина и целу организацију атара. Према ондашњој својој привреди заснивали су и насеља, како ће бити најподесније да се из њих организују они радови који су им у матичној земљи били главни. То им је, бар унеколико, већ унапред одређивало правац развијања уредаба земљишних и других. Све се, што су они засновали, после много лакше мења у постављеном правцу него и у коме другом. Прилично постојан и привредни менталитет сточарски или ратарски. Пошто никад није било у питању само сточарство, или само ратарство, усељеници никад нису сређивали земљишну основицу као искључиво сточарску, или искључиво ратарску, те је нису морали нагло мењати из основа, када би се једна од тих грана пољопривреде почела развијати јаче него она друга.

Усељеници из источних, више ратарских, области захватају земљишта сваки на по неколика места и убрзо постављају основицу за више потеса. Насеља заснивају ближе један другоме и стварају основицу за груписана сеоска насеља. Иако су мање сточари него они из западних области, развијају колективне облике сточарства на „планини“, а понегде и на „селини“, много боље него усељеници из западних области. Морају тако: радна снага им је потребнија за ратарских радова него усељеницима из западних области. Сточарске радне заједнице су им и веће и боље организоване. Усељеници из западних области, изразитији сточари, захватају земљишта за баштине на мање места, основицу за потесе постављају доцније, имају мање потеса. Насељавају се разређеније. Издиг организују без колективног бачијања; сасвим ретко имају као неки рудимент колективног бачијања („супон“), који се не развије нигде. Организују рано селину и једни и други, а овца је главна стока и једнима и другима, али је онима из сточарских области сточарство обично мање развијено. Ратарске облике колективног рада имају сличне и једни и други. — Линија, која у нашим балканским областима дели становништво са менталитетом изразитије ратарским од становништва

са менталитетом изразитије сточарским, потпуно се поклапа са линијом која дели становништво досељено са истока и југа од становништва досељеног са запада. Сличности у постављању основа и развијању привредног живота су, разуме се, много веће него разлике, али су и разлике биле изразите колико је довољно да се може уочити да је на западу од ове линије менталитет више сточарски, а на истоку више ратарски.

Овај, донесени, привредни менталитет је, разуме се, само један од чинилаца који одређују развијање пољопривреде. Под једнаким осталим условима више ће се радити и боље агротехнички усавршавати она пољопривреда о којој су и стари више радили. Толика и таква тежња прилично је постојана. Подржава је и земљишна привредна основица каква је напочетку била израђена. Потомци некадашњих брђанских, црногорских и херцеговачких сточара, насељених у Шумадију, имали су за дуго времена врло развијено сточарство. Били су ограднили, например, највећи део подгорја Рудника и у њему израдили сточарски режим. Села пак у изворишту Трговишког Тимока имала су простране планине, подесније за сточарства него шумадискe планине, али их никада нису добро искористила да организују сточарство на њима. Увек су била више ратарска, иако су за ратарства имала земљиште неподесније него за сточарства. Становништво је у њима пореклом из ратарских области. Сељаци у Хрватском Загорју, вајкадашњи ратари, не држе оваца нимало, иако живе на земљишту сличном шумадиском. Држе краве. То је право ратарско сточарство, исто као што је овчарство права сточарска привреда. — Чак и када пређе на пољопривреду изразито тржишну, сељак ће тежити да развије неку грану сточарства ако је сточар од старина, а неку грану ратарске привреде ако су стари били изразитије ратари. Потомци старих ратара из јужних и источних наших области развили су у Вишњици и у свима оближњим селима низ Дунав тржишно повртарство. Потомци старих сточара из западних области развили су у Жаркову и у свима оближњим селима уза Саву тржишно млекарство. И Вишњица и Жарково су близу Београда; Жарково има природних услова за повртарства бољих, Вишњица је пак на своме, прилично сувом и мање плодном, земљишту могла организовати тржишно, стајско, сточарство лакше него повртарство. Развити бар онакво сточарство какво је у Жаркову — на храни великим делом куповној.

Због свога правилнијег и умеренијег ритма ратарски рад, кад на једно становништво делује кроз дужи низ покољења, даде цео животни ритам спорији, али уједначенији, него што га даде екстензивно сточарство, са својим радним ритмом, жустријим и неправилнијим, са неуједначенијим периодима рада и одмора. Старо ратарско становништво воли, када год то може, да пређе на радове тихе и пипаве, у којима се не ради са превише напора, али се ради без прекида и пажљиво. Радове око врта, воћа, дувана. Оно се најбоље прилагоди ономе најинтензивнијем раду који се развија на невеликој баштини. Повртарским методама и у ратарству. Сељак ратар пређе на рутину више него сточар. Буде на изглед тром и апатичан, а често је и у истину такав. Није духовит, нема досетке, у дубини својој лирски је расположен а не епски. То је сељак који најбоље вуче сваки јарам; најбоље и најдуже издржи све терете, али и најбоље преостане жив

у тешким историским приликама. Неборбен, али врло јак у трпљењу и у отпору пасивном. „Поводањ прође, камење остане“. „Пре се уморе они који на нас товаре, него ми што носимо“ — чуо сам одавно у једном селу, ратарском од старина. — Онај пак сељак, који је више сточар него ратар, или је, ако је већ потпуно ратар, остао по души још сточар, предузимљивији је у раду и предузимљивији уопште и воли новине. Има веће амбиције. Хоће понекад да се сломи у тежњи да прикупи земље или да унапреди имање. Има експлозивну радну енергију: на махове је развије врло интензивно, па онда се одмара дуго и нередовно. Инвентиван је. Тражи ефикасније и лакше начине рада. Ако се може да бира између напора дугих и кратких, он бира оне краће, ма били и много тежи. Такав је понеколико и морално: тешко му је стално живети дисциплиновано и радно — лакше је с времена на време направити какав велики гест „јунаштва и чојства.“

Сточари имају сукоба око колективног, сточарског, земљишта много више него ратари. Кад немају од кога да отимају сточарско земљиште, у сточара се раније појави земљишна тескоба, те настану и сукоби са суседним колективима око међа и селина и планина. Унутра, у колективу, тих је сукоба мање већ и по томе самој што је сточарско земљиште својина целог колектива. Колико има унутрашњих сукоба и у сточара и у ратара су највише око претварања колективног, сточарског, земљишта у приватну, ратарску, земљишну својину. Због тога што је главној привреди, сточарству, земљишна основица колективна, сточарски су колективи чвршће организовани него ратарски. Племена има само у областима претежно сточарским. Због тога их је имало чак и у Македонији, у планинским областима на западу (Брсјаци, Мијаци) и на северистоку (Шопи). И братства у сточара чвршће повезују братственике него у ратара. У ратара су сукоби међу колективима ипак блажи, јер је колективно, сточарско, земљиште мање значајно. У ратара су главна земљишна разграничавања око ратарских земљишта, а то су разграничавања међу појединцима; у сточара су главна разграничавања међу колективима — око колективних, сточарских, земљишта. Главну земљишну основицу, колективну земљишну својину, у сточара су стварали и одржавали колективи. Према суседним колективима често и на снагу. Зато су у колективу појединци морали бити сложни и у привредним односима и у свему осталом. С оне стране међе свога племена је странац, а странац је био свако ко није племеник. Главну основицу ратарске пољопривреде, приватну земљишну својину, су стварали и одржавали појединци. Појединцу је у томе најчешћи супарник члан његовог колектива. Због тога је стварање главне земљишне основице, а често и одржавање, повезивало сточаре међу собом више него ратаре. Појачавало солидарност унутра у племену и у братству.

2. — *Расипништво*. — Док је пољопривреда организована углавном за властиту потрошњу, породица је под оштром дисциплином штедне у свему ономе што се купује, јер се у тако организованој пољопривреди оскудно новцем. Тако оштре дисциплине не може бити у потрошњи онога чега је произведено више него што је потребно. Производи не могу да се депонују неограничено, како може новац. Шта ће се, например, у јесен са вишком

свиња које не може зими да исхрани жир из шуме? Шта ће се са месом од оне стоке која сваке јесени мора да се покоље, јер је зимске сточне хране мање него што преко лета има паше и брста. Жито се мање расипнички троши, јер и када га је превише може да се чува за неродних година; сувишна стока не може. Не може иоле добро ни да се прода сјесени, јер је тада била у бесцење. Отуда нема расипања жита, ни вуне, или конопље. Расипа се, кад га је преко потребе потрошње, месо, расипа вино које се није умело сачувати да прегодини и воће које се не уме да како било конзервира. И када се главнина пољопривреде развије, неразумног трошења остаје много у свему ономе делу пољопривреде који је организован за властиту потрошњу.

Највише је расипања док је пољопривреда углавном екстрактивна. Тако буде и у даљем ступњу развитка у свему ономе у чему остане и даље екстрактивна. Сама по себи таква је пољопривреда расипничко искоришћавање природних привредних извора. Не штеди се ни кад се почне осећати мали недостатак тих извора. Напротив: онда се искоришћавају са журбом, која није била потребна док је обиља. Оне привредне вредности из природних извора, за које се није успело колико било на време организovati какву привреду мање екстрактивну, највише су и најбрже уништаване баш у време када је тих природних извора почело нестајати. На пример: онај део шума који није прешао у државно или приватно власништво него је остао народски, крупна дивљач, риба у мањим рекама. Када пољопривреда ступи на виши ступањ развитка, скоро све те привредне вредности морају да се стварају наново. Скоро нема наслањања на оно што је некада постојало. — Извесних елемената екстрактивне пољопривреде остане и у оним гранама које углавном престану бити екстрактивне. Упоредо са тим остаје и расипништво. На пример: у неким се областима сва сеоска стока ујесен пушта у заједничку пашу у свиња виноградима. Због тога остатка екстрактивне пољопривреде упропашћује се будући род и у једној тако интензивној грани пољопривреде као што је виноградарство. Ови преостали елементи екстрактивне пољопривреде у доцнијим ступњевима развитка узрок су расипништву у потрошњи више него навика, за коју се мисли да је надживела оно што ју је створило. А има и навике. Уколико је у пољопривреди више рада, канализованог, са бољим ритмом, утолико је мање расипништва. Само када није превише богат, наш је сељак и сада најштедљивији у свему и најразумнији у потрошњи у областима у којима је више ратар и у којима је најраније постао ратар.

3. — *Непрецизност у раду.* — Рокови, које главним сељачким радовима природа одређује, нису на часове и минуте него су на дане или на седмице. Сељак се навикао на такве рокове. Због тога је онолико непрецизан у ситним роковима градских радова. У роковима сељачкога рада, онаквима какви су, сељак није непрецизан. Пази на њих онолико оштро колико је то потребно. Окопава кукуруз, или коси сено, на рокове, који су за тих послова оптимални. Да би могао благовремено свршавати те послове, израдио је и сложене организационе облике радних позајимања. Он има своју, сељачку прецизност рокова, израђену за сељачких радова. Она

је друкчија него прецизност градских радова јер су и радови друкчији. Има, разуме се, сељака који су немарни и за те сељачке рокове, али има, вероватно не мање, и градских радника који су немарни за рокове свога рада. — Као што нема осећања за рокове градског рада, сељак тако нема осећања ни за меру, онако ситну каква је у градским радовима. У његовим радовима не мари ако је што, например, посејано мало гушће или мало ређе. Природа иде за њим и исправља га у његовим главним радовима. Посејао је, или што посадио, мало ређе, празан простор се попуни: биљка шире разграна, или се убокорни. Посејао или посадио мало гушће него што треба — не убокори се или се мање разграна. На години сувој буде му корисније ако је посејао гушће, јер би усев иначе био редак, пошто се не може много да разграњава или бокори; на години кишној буде му корисније ако је посејао ређе, јер се усев разграњава и бокори. Мере прецизне и нема.

У градским радиностима мера је утврђена по којој што мора да буде направљено. На зградама и на изради све дрвенарије сељак је секао и тесао секиром и брадвом, оруђима гломазним којима се и не може радити по мери прецизној. У тим радовима не мари је ли што мало дуже или краће, мало дебље или тање. У његовим главним радовима, ратарским или сточарским, у радовима у дрвеном градиву ипак свуда има неке прецизности у његовом стилу рада. Али је та прецизност онаква каква је његовим радовима потребна. Где је потребна већа она је већа: неке своје радове и сељак ради са минуциозном прецизношћу. У селима, која су близу великих потрошачких тржишта, о повртарству под стаклу, например, ради са прецизношћу која једва да може бити већа. Па и у старо време, чак и у привредама најархаичнијим, радио је са потпуном прецизношћу, ако му је тако било корисно. Чак и у овчарству на „планини“, например — у најпримитивнијој сточарској привреди. Када зими отвара тор, не тера овце право на „метала“ (чиста места на ливади или на рудини каквој на којима се полагају стоци) него их загна у ливаду, да постоје мало да би се побрабоњале после лежања у тору и оставиле ђубре на ливади. Онда их обилазним путем тера преко снега целца да би добро отрле папоњке, како не би загадиле положену храну. Или, например, ако је ветар студен, паши пригони овце са стране супротне ветру, па их полако тера уз ветар, да би се руно приближало уз тело, те овцама било мало топлије. И жуљевима грубо изобличени и задебљали сељачови прсти некако добро ураде и послове у којима је потребна велика прецизност. И сада се може да нађе да сељак, тешки ратар, оправља млинове за кафу или чак и сатове.

4. — *Потрошачка организација пољопривреде и сељачки привредни менталитет.* — Жеља за умножавањем богатстава је прилично ограничена, све док је реч о пољопривреди организованој за властиту потрошњу. Стварање превелике приватне земљишне својине ограничено је већ тиме што село допушта захватање земљишта само колико се може обрађивати. У првим годинама по досељењу, када је захватања највише, и не може се много земљишта обрађивати. А врло тешко га је и крчити. Ни стоке се не може имати превише. Тешкоће зимске исхране ограничавају број стоке на много мањи него што се преко лета може држати. У сељачкој кући је и раскоши

мање него што би и у ондашњем примитивном друштву могло бити; мање него што се и осећа потреба; мање него и што се има могућности. Мало раскошнији живот сељачку кућу је истицао. Излагао је већим опасностима од насилника и пљачкаша, и од хајдука. Излагао неприликама: у такву кућу много долазе на преноћиште и исхрану сви који иду каквим приватним пословима, или турски службеници, или беспосличари којима се, некад из гостопримства некад из страха, мора дати преноћиште и исхрана. Таква се кућа и оптерећавала јавним дажбинама више него што би иначе. Све ово је прилично слабило тежњу сељакову да се обогати већим развијањем своје пољопривреде. — Док је реч о пољопривреди за властиту потрошњу, обилатије се троши на свечаности, на разне обичајне „прилоге“, и на намерника, и на сиромаша, и на репрезентацију. Производи, који се у тим приликама троше, не штеде се, јер не могу ни добро да се депонују ни добро да се уновче. Разних неекономских мотива у пољопривреди, организованој за властиту потрошњу, уопште има више него у пољопривреди организованој за тржишта. Не стриже се, например, ован „преодник“; даје се крава за добро звонку „меденицу“, одбије се у планину по неколико оваца да их вуци поједу, или се закоље коза и баџи пред орлове лешинаре, када се негде близу спусте. У таквој пољопривреди прилично се друкчије и калкулише него у пољопривреди тржишној. Кад се рачуна по новчаној вредности, сваки је утрошак у првом реду губитак одређеног дела свога богатства; кад се рачуна потрошачки, много је утрошака, који у првом реду значе само извесно смањење властите потрошње, што ће рећи жртвовање некога свога уживања. А од своје потрошње сељак лако хоће да закине, чак и када је прешао на тржишну пољопривреду.

На посебан, сељачки начин је и штедња и потрошња. Хлеб штеде и ратар и сточари, и докле је производња организована за властите потрошње, и доцније. Месо не штеде ни један ни други — због оног истог узрока, због кога се стока у јесен мора да смиче. И због тога што је потрошња меса великим делом свечана и репрезентативна. Луксуз — којим се увек више расипа него стандардизованом потрошњом. Бели мрс штеде боље него месо, јер он може боље да се чува да се не уквари. Месо се почне штедети откад се пређе на стајску исхрану стоке, те се улаже више труда и трошка. Тада се несразмера између летње и зимске сточне исхране смањи, или је и нестане: у јесен нема вишка стоке који мора да се сав одједном смиче. Рђаво распоређеној потрошњи меса, па унеколико и белог мрса, узрок су у православних сељака били једним делом и пости, дуги и тешки. Алкохолних пића се мање попије у високим сточарским областима, у којима се она купују, него у ниским ратарским областима, али се она у планинским селима пију нередније и неритмично. Гостопримства је мање када сељачки производи добију мало већу и прецизнију новчану вредност. Док је пољопривреда била организована за властиту потрошњу, гостопримство је било обавеза у неку руку стална, иако не према свакоме једнако. И у домаћинству организованом за тржишну производњу гостопримство је обавеза али готово само при свечаностима. То је најјасније изражено у Војводини. — И сточар и ратар расипа више сточарске производе, нарочито месо, него ратарске. Укупно узев, привредни менталитет је у сточара ипак

био више расипнички него у ратара, јер су сточарски производи главни део њихове пољопривреде, а ратарима су они били ипак споредни део.

Сељак је у раније време био привредно много изолован, те био више аутономан у свима односима и производње и потрошње. А претежном већином и живео је у областима излученим од светског саобраћаја. Уколико је било културних утицаја са стране, они су у свакој већој области били друкчији. Додир са градом сељаку је био на малим површинама јер је мало куповао, мало продавао, мало се мешао са грађанима. Због малог контакта са градом, и са осталим светом уопште, сељак је имао уже видике и није ноле добро био укључен у општа светска струјања. Због привредне и културне изолованости су му одело и обућа били посебног облика и израде. У свакој области друкчији, колико су потребе и могућности биле друкчије. Тако и јеловник и уопште исхрана и распоред потрошње у исхрани. На посебан начин, по сељачки, било му је и становање. У овој привредној аутономности и посебности главни је узрок што цео живот сељаков има свој посебни, сељачки стил. У свему своме животу сељак је потпуно сељак само док је оволико привредно изолован, док ради о привреди организованог за властиту потрошњу. Брже се почне мењати тек када почне брже прелазити на пољопривреду новчану, тржишну.

Сељачко домаћинство је до недавно мало шта куповало него је израђивало скоро све што човеку треба — од пелена и колевке до покрива и дасака, у које ће некога положити у гроб. Израђивало из нечега што је његово, или његових колектива, ужих или ширих. Сељак није, као људи који раде у другим радиностима, стварао економске вредности уопште, него конкретне предмете за скоро свих потреба својих и свога домаћинства. Економска вредност уопште, у неку руку вредност апстрактна, била му је, од свега што је радом стварао, само оно што је вишак, преостатак, преко своје потрошње; оно што је, према његовом животном стандарду и могућностима, осетно да му је у неку руку непотребно. Са својим радом сељак је био повезан не само непосредније него и ширим контактом него људи из других радиности. Друкчије већ и самом радионицом. Његов стан био му је и радионица, и то врло важна, и био средиште свих радова. Радионица су му и његове њиве, и ливаде, сточне стаје, забрани, пашњаци, на којима чува стоку, и колективна земљишта, и баштине његових сељана, на којима он има, заједно са свим сељанима, разна колективна права искоришћавања. Из своје радионице није ни излазио сем ретко. У њој и спавао. Куда се год кретао у атару свога села, био је у својој радионици. — Нигде рад и цео остали живот нису били преплетени једно с другим тако тесно као у сељачком домаћинству. Не само кроз живот појединца него и кроз живот целих поколења — у континуитету. Утицај свега тога на његов привредни менталитет врло је снажан и устаљен. Због тако широке и преплетене непосредне повезаности привредни менталитет је део целе његове психе много важнији и већи него у људи из других радиности.

5. — Прелажење на тржишну пољопривреду и промене у сељачком привредном менталитету. — Уколико су узроци неких промена унутрашњи, сеоски, они су у сеоском атару а не у сеоском насељу. Када у сеоском ата-

ру, у земљишној основици сеоске пољопривреде, нестане нечега што је било основица реду у једном сектору односа, онда се дубоко поремети нека сеоска уредба и створи неред. Пошто криза прође, изради се у сеоском атару нека друга објективна основица реду у томе сектору односа. Опет општа за цело село. То је било узрок што је село заједнички и једновремено усвајало нешто ново, или му се заједнички одупирало. Ту је био узрок осећању сеоске солидарности. Али и у новој објективној основици увек остане и нечега старог. Ново се превеже за старо. Због тога у селу имају континуелне линије развијања. У томе је, а не у неком мистериозном атавизму, главни узрок што су се, на пример, нека села задуго развијала углавном као сточарска или углавном као ратарска — свако у правцу оне привреде којом је почело када се село засновало.

Има још неколико узрока због којих сељак прелази на тржишну пољопривреду врло опрезно. Нова, тржишна, грана пољопривреде развија се и споро и тешко, ако је о њој реч у време када су остали радови згуснути. Не помаже много ни када су цене производима те пољопривреде повољне. Повртарство и млекарство у селима београдске околине развило се много јаче него икоја друга грана тржишне пољопривреде и због тога што су им се радови згодно уклапали у распоред ондашњих осталих сељачких радова. Повртарство под стаклом развило се нарочито брзо, иако је то рад врло прецизан, интензиван и скуп, јер се ради преко зиме када је иначе било много беспослице. Великим делом је и због тога оно, на пример у Вишњици, превладало било над непокривеним повртарством, о коме се ради у време осталих сељачких радова. Тржишно млекарство се у посавским селима уз Београд уклопило у распоред на тај начин што се из њега избацило све оно што највише смета осталим сељачким радовима: и прерада млека, и подицање телад, и велики део рада око сточне хране.

Због ових и још других неких узрока сељак, и када већ прелази на тржишну пољопривреду, никад не прелази одмах целом својом привредом, него лаганим повећавањем тржишних вишкова неке своје дотадашње привреде. Тако бива и када се тај тржишни део привреде може слободно, без ризика, развијати. Кад се уводи нека нова пољопривреда, она треба не само да се уклопи у дотадашњи распоред радова и распоред баштина, него и да јој се изради инвентар и инвестиције и да је домаћинство довољно јако да може чекати докле тај део привреде почне доносити приход. Нова привреда не може да буде само додатак дотадашњој него мора да чини органску целину са њом. Опрезност сељакова има објективне узроке. Када би јој главни узрок био „укоорењени сељачки конзерватизам“, како би могло бити да исти сељак, у исто време, буде онолико привредно динамичан у делу привреде који је тржишни? — Сељак задржи једним делом онај свој привредни менталитет који се био уобличио у животу заснованом на привреди која није тржишна. Производи и даље, на пример, жито за своју исхрану на ономе делу баштине који није за тржишне пољопривреде, или за који нема довољно снаге да о тржишној пољопривреди ради. Често би му било корисније да жито купи, а на томе земљишту да ради о неком тржишном воћу. Или: на осталој баштини, сем онога дела на коме ради о тржишној пољопривреди, има најчешће плодоред двопољни, назаднији него

у селима удаљеним од тога средишта. Њега не буни несклад између начина којим ради привреду тржишну и начина којим ради привреду за своју домаћу потрошњу. Сељак из јужне Македоније, на пример, издвоји део баштине колико је за исхрану потребно, па то ради по сељачки. Ту је конзервативан, плаши се промена. На осталој баштини ради тржишне привреде: „афион“ (опиум), дуван, „аласоње“ (анис), „сусам“ (сезам), „слануток“ (леблебија), рицинус, индиску конопљу... Прати цене, израчунава рентабилитет, лако и слободно мења привреду и сеје, шта му се кад учини да је корисније.

6. — *Сељак је друкчији у производњи него у потрошњи.* — У потрошњи и у целом кућнем режиму сељаков је привредни менталитет био назаднији него у производњи. Села уз наше велике градове су, на пример, уздигла најважније делове своје привреде, тржишно повртарство и тржишно млекарство, на највиши ступањ аграрно-техничког развитака; организација пак исхране, становања, начина како се троши, начин како се штеди, хигијене, много је заостала. Разлике између развитака производње и развитака потрошње и целог кућнег режима има и сада, иако не толико. Чак и у селима, у којима је сточарство још доста старинско, пашно, рад и производња су увек били напреднији него потрошња. Кућни режим је много комплекснији него аграрна техника — мора да се развија спорије. Нову аграрну технику може и појединац да усвоји ипак лакше него нов кућни режим; нов начин живота је врло тешко организовати мимо друштво у коме се живи. Све до у најновије време организација потрошње је била и мање неједнака него организација производње. У скоро свакој сељачкој кући знали су, на пример, зготовити свако јело које се у другој некој кући, у истоме селу, готови. Ако је скупо, у сиромашној кући га готове ређе, или га готове мање смочно. Изузетак су само Војводина и остале најразвијеније области. Оделу је крој у целој по једној области био углавном исти и од материјала скоро истога; становање углавном на исти начин. У свему је разлика била највише у градацији.

Било је извесних стимулативних утицаја на сељака да унапређује своју производњу: да напушта екстрактивни начин пољопривреде, да је интензификује, да прелази са пољопривреде организоване за властитих потреба на пољопривреду тржишну, да је усавршава све више. Ничега толико јакога није било што би га потстицало да унапређује кућни режим. Када је могао да задовољи основне потребе исхране, становања и одела, сељак се није иоле јаче трудио да свој живот организује удобније. У приликама, у којима је живео за време турско, није могао да створи навике које би га на то потстицале. Уколико су неке потребе вишег ступња, утолико је све слабија била тежња да се оне задовоље. Више потребе: чистоћа, сложенији јеловник, фи није одело, рубље, бољи стан, осете се прво као потреба репрезентовања. Због развијеног друштвеног живота на селу потребе репрезентовања су јаке још спочетка и све јачају. Оне су прве после оних основних животних потреба. Јаче се и раније се осете него друге, и то врло важне, потребе културног живота. Недостатак је овога чиниоца што сељак много издвоји репрезентацију од свакодневног живота своје породице. Посебно организује у

своме стану одељења за репрезентовања; има посебни свечани јеловник; чистоћу тела, одела, рубља, стана, организује као уљудност више него као хигијену. Разуме се да се репрезентовање и свакодневни живот ипак не могу потпуно да раздвоје, али је њихово раздвајање, онолико колико је, велика сметња развијању културних потреба и стварању културних навика у свакодневном животу. Има још један важан узрок што је кућни режим заостао иза производње: у потрошњи, у целом кућном режиму, главни је режисер жена. У свечаностима нарочито. Човек се репрезентује трошком, а жена организацијом трошка. Жена је пак у свачему била мање обавештена него човек: не путује, не иде у војску, не учествује у јавном животу, није била писмена, мање зна и када је интелигентнија од човека. Мање има могућности да што ново види и да се чему поучи. Оптерећена је радом више него човек.

Неједнакост између развитка производње и развитка кућнег режима била је увек толико велика да се може јасно уочити. Али се она још јасније укаже када се у томе упореде југословенски сељаци у Војводини са својим некадашњим суседима Немцима. У кућном режиму смо били назаднији од њих. Немци су били дошли из једног културно развијеног друштва, ми из Турске. Немци су стајали стално у културним везама са својим сународницима; наши сународници су или живели у Турској, или су тек скоро били ослобођени од турске власти. Ми смо били организовани у војни, крајишки, режим; Немци нису. Тај нас је режим гонио у екстензивну пољопривреду у којој не треба много радника: наши су радници били потребни Аустро-Угарској у војне сврхе. Крајишки режим је силом одржавао велике колективне шуме у „земљишним заједницама“ и, још више, у „имовним опћинама“. То је одржавало и старинско екстензивно сточарство на рачун ратарства и уопште главнину пољопривреде више екстензивну. Оштро је спречено претварање тих земљишта у радна. Аустро-угарска држава је била према нама неповерљива и нерасположена, а понекад, нарочито према Србима, непријатељска. Немци су пак били слободни, држава их увек обилато помагала и новцем и организовањем привредног живота. Политички их подржавала често сасвим драстично на нашу штету. Били су објективни узроци довољно јаки да ми будемо назаднији од Немаца и у производњи и у кућном режиму. У производњи смо Немце у последњим годинама XIX века ипак сустигали прилично брзо. Између два светска рата били смо, и Срби и Хрвати, Немце стигли у савременој организацији производње, иако су они били обилато помогнути кредитима из Рајха. Били смо чак постали и предузимљивији у раду и мање конзервативни него Немци. У кућном режиму их нисмо били сустигли. Нисмо то ни могли: требало је прво изградити и усталити економску основицу за виши животни стандард.

7. — *Сељачки привредни конзерватизам.* — Основне елементе пољопривреде — земљиште и климу — сељак има у власти много мање, него што се имају у власти основни елементи привреде у другим радностима. Овим основним елементима, и осталима, његова је пољопривреда била оштрије одређена него градске привредне радности. Оштро је одређено било већ и где ће се населити. Из сваке матичне области иселавало се у

одређеном правцу у одређену област. Имају уобличене струје. Исто као струје ваздушне и морске, понекад се и ове струје мешају. Када су уселе-ници сви из исте области, сви једнако теже истом развијању пољопривреде. Уосталом појединац не би могао бирати већ и због тога што је сточарског земљишта обилато, а ратарско тек треба да се искрчи, те се прво свуда мора почети са сточарством јаче наглашеним него ратарство. Тек после се понегде брже и јаче прелази на ратарство, а понегде више на неки развијенији ступањ сточарства. Обилато сточарско земљиште је услов који свима одређује да пољопривреда буде изразито екстрактивна. Споро се мења: док има довољно паше, брста и креше, тешко се прелази на стајску исхрану; док траје жира, тешко се прелази на стајско товљење свиња; док је радних земљишта довољно, или док се крчењем могу ширити, споро се прелази на ђубрење њива, а ливаде се и не ђубре. Сточарска привреда је била најконзервативнија због тога што је била највише екстрактивна. Овчарство и козарство су конзервативнији него друге гране сточарства, јер су те пољопривреде највише екстрактивне. Пчеларство се на селу до у новије време уопште није мењало, а оно је привреда најекстрактивнија. Како у којој грани пољопривреде понестаје услова за екстрактивну привреду, тако та грана постаје прогресивнија: жира, например, најраније нестане, те свињарство, највише због тога, постане привреда прогресивна много раније него коњарство, па и говедарство. — Развијање пољопривреде је континуелно. Одређују га узроци природни и историски. Тржиште се јаче уплете тек много доцније. Сељачка привреда је конзервативнија него друге, што не значи да је сељак сам по себи конзервативнији него људи из других радности. Значи само да су основни елементи његове привреде устаљенији. Када се они промене, мења се и он. И то понекад дубље него људи из других радности. Таква је била, например, промена у осећању земљишне својине (1).

Привредни конзерватизам одржавало је и то што је сељак морао да свој пољопривредни план подврсти у заједнички сеоски план. Плдоред да подврсти потесној организацији и да се управља по колективно одређеном плодореду; рокове радова да подеси тако да му њиве и ливаде у одређено време буду слободне за заједничку пашу све сеоске стоке; само неке баштине је имао права да огради, што значи да их привредно изолује и на њима планира аутономно, а већи део баштина или није имао права оградити, или их је морао држати у заједничкој сеоској огради. Да је мало раније све то имао у својој власти, појединац би био привредно динамичнији. — Колективно земљиште, сеоско, кнежинско, племенско било је врло важна основица ондашње пољопривреде. Сасвим често највиша него баштинско земљиште. У режиму тога земљишта, док је колективно, појединац није имао права ништа сам да мења. Те уредбе о колективном земљишту, колективном плодореду, заједничким роковима радова, оградама биле су основица целе пољопривреде како села тако и појединца у селу. Основица је та била устаљена. И са пашом, а са шумом нарочито, напредније би се економисало да им режим није био онакав какав је био. — То подвршћавање радова на

(1) Сретен В. Вукосављевић: Историја сељачког друштва, књига I. Организација земљишне својине. САН, посебна издања, књига ССХХ, с. 183—190.

баштинском земљишту под колективни сеоски привредни план и колективна својина сточарског земљишта довољни су да објасне ондашњи сељачки привредни конзерватизам, а довољни и да га оправдају. — Тек доцније то је престало бити потреба и постало је само оков, који је сељака везивао за пољопривреду екстензивну и екстрактивну и онда када је за њу већ било понестало земљишта. Постало је само оков и због тога што су се већ били створили услови политички и правни, саобраћајни, тржишни, да се изиђе из раније пољопривреде. Када се ослободио тога окова, сељак је и сам пошао прилично напред. Али то не значи да је сељак био ослобођен својих веза са пољопривредом целог села. Везе су те остале и даље, само су биле друге и друкчије. Село је и даље повезано у привредну целину. Само је та повезаност све мање и мање заснована на колективној земљишној својини и на колективним правима на приватну земљишну својину, а све више на колективним сеоским организацијама за разне мелиорације, за искоришћавање пољопривредних машина, за снабдевање капиталом, за заједничку продају и куповину, заједничко натапање, заједничку прераду млека и грожђа, итд. У овој везаности за опште услове целог села објашњење је оне честе појаве да појединац неће сам да нешто мења ни у својој пољопривреди, ни у много којечему другоме. Неће „мимо село“.

Сви узроци конзерватизма народских маса уопште, узроци су и сељачког привредног конзерватизма. Овде су изнети само они који су узроци сељачког конзерватизма посебно.

Сретен В. Вукосављевић

САМОУБИСТВА У ЈУГОСЛАВИЈИ

Социолошко-статистичка анализа

Самоубиство се проучава на разне начине од којих су, свакако, најзначајнији: психијатриски, судскомедицински и статистички. Сваки од ових начина има своја предности и недостатке. У психијатрским истраживањима обично је избор случајева у већој мери искривљен несразмерним бројем самоубиства психички оболелих лица. У многим судскомедицинским истраживањима, пажњу одвлаче претежно технички проблеми: поступак при утврђивању самоубиства, начин на који су ова изведена и откривање патолошких стања у организму самоубица која су могла да утичу на одлуку о самоубиству. И судскомедицинска истраживања се обично врше на ужем материјалу и нису прикладна за проучавање опште учесталости самоубиства у некој широј друштвеној средини. У ту сврху је неопходно применити статистички поступак, тј. редовно регистровање свих случајева самоубиства у неком друштву. Како је познавање опште учесталости самоубиства, њихове еколошке и регионалне распрострањености, као и њиховог распореда у оквиру друштвене структуре кључан проблем социолошког проучавања самоубиства, природно је што су се готово сва социолошка истраживања на овом подручју ослањала на статистичке податке и статистички поступак. Диркемово (*Durkheim*) класично дело, Халбвасова (*Halbwachs*) књига *Узроци самоубиства*, Хенри-Шортов најновији рад